

ZIELONOGÓRSKIE SEMINARIA JĘZYKOZNAWCZE
BLISKIE OTOCZENIE CZŁOWIEKA. LEKSYKA, TEKSTY, DYSKURSY**Natalia Zotova**

Uniwersytet Zielonogórski

**KONCEPT DOMU W POWIEŚCIACH DLA MŁODZIEŻY
AUTORSTWA ANNY ŁACINY**

Celem prezentowanego badania jest analiza konceptu domu w wybranych powieściach Anny Łaciny. Szczególnie interesujące wydaje się zwrócenie uwagi na jego wielowarstwowość i dynamikę zmian, uniwersalizm i autonomiczność. Analizie poddaje się konotacje pozytywne (*dom to idylla*) i negatywne (*dom to klatka, więzienie*) nadawane konceptowi domu przez autorkę. W centrum uwagi pozostają elementy kulturowe, za razem wartościujące, jak i uznawane za wartościowe. Szczególnie wyraziste są istniejące w analizowanym materiale opozycje *swój-obcy*, *utrata-znalezienie domu*, *dom-ogród (świat)*. Koncept *dom*, eksponujący aspekty relacyjne (*dom to rodzina, dom to osoba*), zostanie zanalizowany w wymiarze antropocentrycznym i lingwokulturowym. Na tle centralnego, stanowiącego jądro znaczenia konceptu *dom* (archetypu domu) w literaturze dokładniej zostanie scharakteryzowany peryferyjny komponent konceptu *dom – dom to zapach*.

Wartość poznawcza prezentowanej analizy polega na ujawnieniu specyfiki konceptu domu na materiale wybranej współczesnej polskiej literatury. Celem badania jest opisanie indywidualnego, autorskiego postrzegania domu na tle ogólnokulturowego rozumienia archetypu domu w kulturze europejskiej, i wyróżnienie niektórych specyficznych cech polskiego językowego obrazu domu na przykładzie powieści A. Łaciny, w tym cech dotyczących świąt Bożego Narodzenia.

Materiałem do badań konceptu DOM posłużyły powieści obyczajowe współczesnej polskiej pisarki A. Łaciny: *Czynnik miłości*, *Kradzione róże*, *Telefony do przyjaciela*, *Miłość pod Psią Gwiazdą*, *Ostatnie wakacje*. Wszystkie wskazane teksty powstały w latach 2010-2018. Powieści te są publikowane nie tylko w języku polskim, zostały też przetłumaczone na język ukraiński i cieszą się dużą popularnością. Głównymi bohaterami utworów są licealiści, studenci, młodzi ludzie, którzy opuszczają dom rodzinny i rozpoczynają własne dorosłe życie. Powieści są skonstruowane tak, że mogą okazać

się ciekawe dla każdego pokolenia. Wielowarstwowość prozy, poruszanie trudnych tematów i przełamywanie schematów to jedna z cech twórczości A. Łaciny. Innymi słowy, powieści są adresowane do odbiorcy myślącego, zastanawiającego się nad różnymi aspektami życia. W świetle tej prozy dorastanie nigdy nie bywa proste: wiąże się z przeżywaniem pierwszej miłości, toksycznymi związkami, relacjami z rówieśnikami, rodziną oraz obcymi spoza bliskiego otoczenia. Bohaterowie powieści czasem wystawieni są na poważną próbę, podejmują trudne wybory moralne i decyzje, które całkiem zmieniają ich życie.

Przez wydawców powieści traktowane są jako literatura młodzieżowa, natomiast sama autorka bierze pod uwagę szersze grono odbiorców i odnosi swoje teksty do literatury familijnej¹. Ta opinia autorska jest szczególnie ważna dla wybranego tematu badań. Zgodnie z koncepcją nadawcy *dom* to relacje międzypokoleniowe, bliskie otoczenie, które kształtuje charakter i tworzy system wartości. Ze względu na tematykę dotyczącą bliskiego otoczenia człowieka wydaje się, że powieści A. Łaciny pozwalają opisać jeden z naistotniejszych czynników tworzących bliskie otoczenie ludzkiego życia – *dom*. Wskazany materiał nie był jeszcze podstawą analizy językoznawczej i literaturoznawczej, z wyjątkiem recenzji, w których jest podkreślony walor tych powieści.

We współczesnej lingwistyce koncept jest pojęciem kluczowym. Istnieje dużo prac naukowych poświęconych temu zagadnieniu, zwłaszcza opracowań autorów rosyjskich (Dmitrij Lihachov², Nina Arutiunowa³, Sergiej Liapin⁴, Władimir Karasik⁵, Elena Kubriakowa⁶, Zinaida Popowa⁷, Giennadij Słyższkin⁸, Wiktor Szachowski⁹, Iosif Sternin¹⁰, Sergiej Workaczew¹¹).

Podstawą przedstawionego badania stała się ukierunkowana lingwokulturowo definicja rosyjskiego lingwisty-semiotyka Jurija Stepanowa, która w językoznawstwie rosyjskim jest uważana za klasyczną. Koncept w jego ujęciu to „esencja kultury w świa-

¹ https://www.literatura.gildia.pl/wywiady/wywiad_anna_lacina [dostęp: 17.04.2021].

² D.S. Lihachov, *Konceptosfera ruskogo jazyka*, „Izvestiya RAN. Seria Literatury i Yazyka” 1993, t. 52, nr 1, s. 3-9.

³ N.D. Arutyunova, *Yazyk i mir cheloveka*, Moskva 1999.

⁴ S.H. Lyapin, *Konceptologiya: k stanovleniyu podhoda*, „Koncepty” 1997, nr 1, s. 11-35.

⁵ V.I. Karasik, *Yazykovej krug: lichnost', koncepty, diskurs*, Volgograd 2002.

⁶ E.S. Kubryakova, V.Z. Demyankov, Y.G. Pankrac, L.G. Luzina, *Kratkij slovar' kognitivnyh terminov*, red. E.S. Kubryakova, Moskva 1996.

⁷ Z.D. Popova, I.A. Sternin, *Ponyatie «koncept» v lingvisticheskikh issledovaniyah*, Voronezh 1999.

⁸ G.G. Słyshkin, *Lingvokulturnye koncepty i metakoncepty*, Volgograd 2004.

⁹ V.I. Shahovskij, *Emocional'nye kul'turnye koncepty: paralleli i kontrasty*, [w:] *Yazykovaya lichnost': kul'turnye koncepty*, red. V.I. Karasik, Volgograd 1996, s. 86-96.

¹⁰ Z.D. Popova, I.A. Sternin, *Interpretacionnoe pole nacionalnogo koncepta i metody ego izucheniya*, „Kultura Obshcheniya i jeho Formirovanie” 2001, nr 8, s. 34-56.

¹¹ S.G. Vorkachev, *Koncept kak „zontikovyj termin”*, „Yazyk, Soznanie, Kommunikaciya” 2003, nr 24, s. 5-12.

domości człowieka: to, w jakiej postaci kultura wkracza w mentalny świat człowieka, oraz, z drugiej strony koncept jest tym, dzięki czemu człowiek sam włącza się w kulturę, a w niektórych przypadkach nawet ma na nią wpływ¹². Definicja ta pozwala stwierdzić, że kultura wspólnoty, w której dorastamy, kształtuje się w świadomości młodszego pokolenia poprzez doświadczenie kultury rodziny, a więc przez bliskie otoczenie człowieka, czyli przez jego dom. Jurij Stepanow podkreśla, że konceptami nie tylko myślimy, ale również przeżywamy je emocjonalnie, to znaczy oceniamy je pozytywnie i negatywnie, czasem nawet zderzają się one ze sobą, są wobec siebie sprzeczne¹³.

Model konceptu według rosyjskich badaczy Iosifa Sternina i Zinaidy Popowej składa się z jądra i peryferii, gdzie jądro jest prototypem, obrazem pierwotnym, konkretnym i naocznym, a peryferie zawierają cechy abstrakcyjne, dodatkowe, są w pewnej mierze autonomiczne i otwarte na interpretację¹⁴. W prezentowanym badaniu skupię uwagę zarówno na centralnym, jak i na peryferyjnym obszarze konceptu.

Wśród polskich badaczy konceptu domu można wyróżnić takich autorów, jak: Jerzy Bartmiński¹⁵, Iwona Benenowska¹⁶, Maria Dąbrowska-Czoch¹⁷, Izabela Gatkowska¹⁸, Elżbieta Laskowska¹⁹, Anna Legeżyńska²⁰, Marta Jackowska-Uwadizu²¹, Danuta Jastrzębska-Golonka²², Agata Rytel²³, Justyna Wojciechowska²⁴, Danuta Kępa²⁵. Temat

¹² Yu.S. Stepanov, *Konstanty. Slovar russkoj kultury*, Moskwa 2004, s. 43.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Z.D. Popowa, I.A. Sternin, *Kognitivnaja lingvistika*, Moskwa 2007, s. 78-81.

¹⁵ J. Bartmiński, *Dom i świat – opozycja i komplementarność*, „Postscriptum Polonistyczne” 2008, nr 1, s. 55-68.

¹⁶ I. Benenowska, *Stereotyp domu w poezji polskich hippisów*, „Studia Slavica” 2015, nr 1, s. 117-131.

¹⁷ M. Dąbrowska-Czoch, *Podmiot – dom – świat: rozważania o wybranych wierszach Anny Janko*, „Język – Szkoła – Religia” 2012, t. 7, nr 1, s. 128-147.

¹⁸ I. Gatkowska, *Dom w empirycznych sieciach leksykalnych*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 2016, nr 28, s. 117-135.

¹⁹ E. Laskowska, *Dom i rodzina w potocznych wypowiedziach wartościujących*, [w:] *Dom w języku i kulturze: materiały z konferencji „Dom w języku i kulturze”, zorganizowanej w Uniwersytecie Szczecińskim przez Zakład Etnolingwistyki, w dniach 22-24 marca 1995 roku*, red. G. Sawicka, Szczecin 1997, s. 89-100.

²⁰ A. Legeżyńska, *Literacka figura domu w poezji współczesnej*, [w:] *Dom w języku i kulturze...*, s. 325-336.

²¹ M. Jackowska-Uwadizu, *Dom koczowników saharyjskich w świetle opozycji dom/ świat*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 2014, nr 26, s. 107-127.

²² D. Jastrzębska-Golonka, *Językowy obraz rodziny w wybranych utworach Wandy Chotomskiej*, [w:] *Twórczość Wandy Chotomskiej jako źródło wartości kształtujących osobowość dziecka: studia*, red. M. Czaplicka-Jedlikowska, Bydgoszcz 2015, s. 105-129.

²³ A. Rytel, *Między konwencją a kreacją. O językowym obrazie granicy domu w wierszach dzieci*, „Studia Pragmalingwistyczne” 2010, nr 2, s. 239-255.

²⁴ J. Wojciechowska, *Językowe sposoby konceptualizacji przestrzeni Polski jako przestrzeni ojczyznej w języku polskim*, „Opera Slavica” 2008, nr 4, s. 20-31.

²⁵ D. Kępa, *Dom i jego granice jako kategoria wartościująca*, [w:] *Dom w języku i kulturze...*, s. 143-150.

ten porusza wielu badaczy, których nie sposób tutaj wszystkich wymienić. Szczególnie ciekawe treści zawarte są w pokonferencyjnej pracy zbiorowej z 1997 r. pod tytułem *Dom w języku i kulturze*²⁶.

W polskiej lingwistyce analizuje się szerokie pole semantyczne leksemu *dom*. Najczęściej uczeni biorą pod uwagę aspekty relacyjne – *dom to rodzina*, a także przestrzenne, które wyznaczają granice domu. Obserwuje się materialne elementy składowe domu, opozycje *dom – świat*, *swój – obcy*, *dom – bezdomność*. Obraz domu bada się w utworach literackich, prozie i poezji, kulturze masowej i polszczyźnie potocznej. Szczególnie interesujące dla prezentowanego badania okazały się artykuły Danuty Krzyżyk i Heleny Synowiec²⁷ oraz Grażyny Sawickiej²⁸ i Małgorzaty Świącieckiej²⁹.

Analiza konceptu domu w rosyjskiej lingwistyce ma wszechstronny charakter, ostatecznie toczy się w kierunku antropocentrycznym i lingwokulturowym, oparta na mocnych tradycyjnych podstawach teoretycznych. Znany rosyjski literaturoznawca Michaił Bachtin wspomina o przestrzeni zamków, salonów, dworów, domów, pokoi jako przestrzeni zindywidualizowanej, zamkniętej, sakralnej, przez którą płynie czas biograficzny³⁰. Badacz wprowadza pojęcie *chronotopu*, w którym wyraża się „nierozłączność przestrzeni i czasu”³¹. Autor tak charakteryzuje *chronotop*: „Czas tu się kondensuje, zgęszcza, staje się artystycznie widzialny; przestrzeń zaś ulega intensyfikacji i zostaje wciągnięta w ruch czasu, fabuły, historii. Oznaki czasu uobecniają się w przestrzeni, a przestrzeń uzyskuje swój sens i jest mierzona w czasie”³². Współczesny rosyjski etnograf i antropolog Albert Bajburin podkreśla, że dom jest uniwersalnym punktem odniesienia w przestrzeni, również może być „rozwinięty” w świat i „zwinięty” w człowieka, a struktura domu powtarza strukturę świata, przede wszystkim w opozycji *centrum – peryferie*³³. Wątek ten odnaleźć też można u rosyjskiego literaturoznawcy-semiotyka i kulturoznawcy Jurija Łotmana, w którego badaniach ujawniają się binarne opozycje przestrzeni (świata): *zamknięty – otwarty*, *wypełniony – pusty*, *statyczny – dynamiczny*, *swój – obcy*, *bezpieczny – niebezpieczny*, *uporządkowany – chaotyczny*³⁴.

²⁶ *Dom w języku i kulturze...*

²⁷ D. Krzyżyk, H. Synowiec, *Językowa projekcja domu rodzinnego w wypowiedziach dorastających dziewcząt*, [w:] *Dom w języku i kulturze...*, s. 109-119.

²⁸ G. Sawicka, *Kształtowanie się stereotypu domu w polszczyźnie*, [w:] *Dom w języku i kulturze...*, s. 25-41.

²⁹ M. Świąciecka, *Stereotyp ojca w utworach literackich dla młodzieży*, [w:] *Język trzeciego tysiąclecia II*, t. 1: *Nowe oblicza komunikacji we współczesnej polszczyźnie*, red. G. Szpila, Kraków 2002, s. 83-94.

³⁰ N.A. Valianov, *Hronotop doma v poetike M. Tarkovskogo*, „Vestnik Krasnojarskiego Gosudarstvennogo Pedagogicheskogo Universiteta im. V.P. Astafieva” 2017, nr 1, s. 174.

³¹ M. Bachtin, *Czas i przestrzeń w powieści*, „Pamiętnik Literacki” 1974, nr 65, z. 4, s. 273.

³² *Ibidem*, s. 273-274.

³³ A.K. Bajburin, *Zhilishche w obriadach i predstavlenijach vostochnych slavian*, Leningrad 1983, s. 11.

³⁴ Zob. m.in. J.M. Łotman, *Semiosfera*, Sankt-Petersburg 2000, s. 250-268.

Podobne zjawiska możemy obserwować u Jerzego Bartmińskiego, który proponuje bliżej przyrzeć się relacji *dom – świat*, z wykorzystaniem par antonomicznych:

1) wewnętrzny : zewnętrzny, wariantowo: 1a) centralny : peryferyjny;

2) swój : obcy, wariantowo: 2a) bliski : daleki³⁵.

Interesująca dla prezentowanego badania jest opinia J. Bartmińskiego, który podkreśla: „W szeregach zestawień i porównań dom znajduje się z reguły na biegunie najwyższej wartości, otrzymuje wartościowanie wysoce (choć nie absolutnie) pozytywne”³⁶. Ta myśl J. Bartmińskiego wydaje się szczególnie ważna, ponieważ w prezentowanej analizie koncept domu ujęty zostanie w perspektywie aksjologicznej. Zawiera on w sobie wszystkie szczeble hierarchii wartości według koncepcji Maxa Schelera: od niższych hedonistycznych i witalnych, celem których jest przyjemność i zadowolenie, do wyższych wartości duchowych i sakralnych, które zapewniają radość i szczęście³⁷. Dom w wymiarze antropologicznym sam w sobie jest wartością. Może być zbudowany i zburzony, odnaleziony i stracony.

Koncept domu w przestrzeni artystycznej analizowanych powieści ma szeroki zakres znaczeniowy. Dom jest obiektem materialnym, miejscem zamieszkania. Anna Łacina szczególnie opisuje jego elementy wewnętrzne i zewnętrzne. Autorka przedstawia różne typy domów jako typy relacji. Architektura, wyposażenie i aranżacja domu czy mieszkania, a także zwyczaje domowe mają wielki wpływ na życie młodego pokolenia, staną się wzorcem organizacji przestrzeni (zarówno materialnej, zewnętrznej, jak i psychicznej, wewnętrznej). Dom rodzinny jest albo miejscem z *rezerwą zasobów* (*ресурсное место*), to znaczy daje wsparcie wewnętrzne³⁸, albo na odwrót, wpływa destruktywnie. Mówiąc słowami jednej z bohaterek: „Czasem nam się wydaje, że zostały tylko zgliszczka. A jednak [...] nie można tracić nadziei” (*Miłość pod Psią Gwiazdą*, s. 424).

W przywoływanej wyżej metodzie antropologicznej i socjologicznej najbardziej atrakcyjne poznawczo wydaje się zanalizowanie konceptu domu, który eksponuje przede wszystkim aspekty relacyjne. Uwidoczniają się one w metaforycznym rozumieniu domu jako idylli. Jest ono w pewnej mierze stereotypowe, pozytywnie nacechowane. Powszechnie zwykle wspomnienie o domu, pamięć o domu ma charakter idylliczny. Michaił Bachtin, opisując *chronotop idylliczny*, mówi o organicznej więzi życia i związanych z nim wydarzeń z miejscem – z ojczystym krajem, przyrodą, domem³⁹. Autor podkreśla: „Jedność miejsca łączy i spleta kołyskę i grób (ten sam kącik, ta sama ziemia),

³⁵ J. Bartmiński, *op. cit.*, s. 62.

³⁶ *Ibidem*, s. 58.

³⁷ M. Scheler, *Izbrannyye proizvedeniya*, Moskwa 1994, s. 305-337

³⁸ M. Osorina, *Sekretnyj mir detej v prostranstve mira vzroslyh*, Sankt-Petersburg 2008, s. 45.

³⁹ M.M. Bachtin, *Formy vremeni i hronotopa v romane*, [w:] *idem, Voprosy literatury i estetiki*, Moskwa 1975, s. 258.

dzieciństwo i starość (ten sam gaj, rzeka, te same lipy, ten sam dom), życie różnych pokoleń, które żyli tamże, w tych samych warunkach, i widzieli to samo⁴⁰. Dzisiaj zamieszkanie pod jednym dachem różnych pokoleń zanika, przynajmniej w kulturze europejskiej. Jednak jeszcze zostaje miejsce, które łączy dzieciństwo (młodość) i starość. Miejszem tym jest *dom dziadków*, gdzie panuje troskliwa opieka, gdzie zachowana jest przestrzeń idylliczna i bezpieczna. Mówi o tym cytat z powieści *Telefony do przyjaciela*:

Ania z ulgą wyciągnęła się na łóżku. Jak zwykle u babci, wykrochmalona pościel szeleściła przy każdym ruchu i pachniała tak, jak potrafi tylko suszone na słońcu płótno. Ten zapach, znajomy od dzieciństwa, kojarzący się z wakacjami, przywrócił jej zachwiane poczucie bezpieczeństwa (*Telefony do przyjaciela*, s. 12).

Można przyjąć, że koncept domu jako idylli w badanym materiale silnie łączy się nie tyle z realnym obrazem domu własnego, co wspomnieniem domu dziadków lub marzeniem o domu przyszłym. Ponadto analiza powieści A. Łaciny prowadzi do wniosku, że autorka w każdej z nich łączy wyobrażenie domu z wyobrażeniem *zapachu*. Dla odczytania tej metafory kluczowe są słowa z powieści *Telefony do przyjaciela*: „ten zapach, znajomy od dzieciństwa” (*Telefony do przyjaciela*, s. 12). Zapachy dzieciństwa wplatają się zarówno w pamięć bohaterów, jak i obrazy przestrzeni. Ożywiają czasoprzestrzeń domu. Świadczy o tym przytoczenie:

drewniany dom też wyglądał jak zwykle, nawet moskitiera ze starych firanek, wyprana i pachnąca szarym mydłem, znowu wisiała nad jej łóżkiem, a w kuchni stały ziołowe mieszanki „na burzę”, „na upał”, „na smutek” i „na radość”, oraz Iwan czarj (*Ostatnie wakacje*, s. 148).

W aromachologii (psychologii zapachu) bada się rolę aromatu w przywoływaniu wspomnień i zmysłów⁴¹. Jak pisze Maria Jępanisznikowa, skojarzenia, które powstają w pamięci człowieka w związku z zapachami, zależą od postaw kulturowych, zawierają mnóstwo wariantów, są bardzo intymne i niepowtarzalne⁴². Zapachy przywołują wspomnienia i często wiążą się z konkretnym miejscem w przestrzeni. W powieści A. Łaciny *Ostatnie wakacje* można znaleźć potwierdzenie tej tezy:

Trzasnęła zapalana zapalka, zasyczał gaz, a w kuchni rozszedł się charakterystyczny zapach, tak bardzo kojarzący się jej z tym miejscem (*Ostatnie wakacje*, s. 190).

Wymarzony dom, o którym wspomina jedna z bohaterek, cytując i lekko modyfikując początek znanej piosenki *Sielanka o domu*, wygląda tak: „A jeśli dom będę miał, to bukowy być musi koniecznie” (*Czynnik miłości*, s. 31). Słowa te konotują znaczenie

⁴⁰ *Ibidem* [tłumaczenie własne – N.Z.].

⁴¹ <https://wiadomosci.onet.pl/kiosk/pamiec-ukryta-w-magdalence/hxhh6> [dostęp: 20.06.2021].

⁴² Zob. M.A. Jępanisznikowa, *Fenomen zapaha v kulture: osobennosti funkcionirovaniya v sakralnoj i profannoj sferah*, Ekaterinburg 2011, <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/3424/2/urgu0828s.pdf>, s. 20-21 [dostęp: 29.06.2021].

związane z zapachem i wyglądem, ponieważ dom ten w piosence ma być „pachnący i słoneczny”. Metafora *dom to zapach* łączy się z wyobrażeniem domu-idylli, którego wyznacznikiem jest przyjemny zapach jedzenia. Prawdziwy dom według bohaterki jednej z powieści jest taki, w którym pachnie ciastem i prawdziwym obiadem (*Ostatnie wakacje*, s. 245). W innym miejscu autorka pisze:

Kiedy weszła do domu, przywitały ją smakowite zapachy napływające z kuchni. W piekarniku rumieniła się kaczka, a mama mieszała coś w garnku (*Czynnik miłości*, s. 63).

Dom-idylla jest utożsamiany z *domem pachnącym świętami*. W tradycyjnej kulturze polskiej, utrwalonej przez A. Łacinę to przede wszystkim *miodowo-korzenny aromat* (*Miłość pod Psią Gwiazdą*, s. 255) bożonarodzeniowy, o czym mówi cytat:

Jedna rzecz w domu Magdzika była stała. Pierniczki przed Bożym Narodzeniem. Mogło zabraknąć innych potraw, mogły wigilię spędzać u dziadków albo na wycieczce, ale na kilka dni przed świętami obowiązkowo brały się do pieczenia, aby dom pachniał, jak należy (*Miłość pod Psią Gwiazdą*, s. 255).

Zapach jedzenia w jednej z powieści autorki wiąże się również z energią kobiecą, doświadczaną przez dojrzewających chłopców. Aby w pełni zrozumieć cytat, trzeba dodać, że młody głodny chłopak stoi w progu domu dziewczyn, które mu się podobają, i czuje cudowny zapach:

Zapach szarlotki, zmieszany z aromatem świeżo parzonej kawy, wanilii i jeszcze czegoś, co z pewnością znał i lubił, owijał się wokół niego jak kobiece ramiona. Kusił, zapraszał, niemalże głaskał, całował i wręcz wciągał do wnętrza (*Telefony do przyjaciela*, s. 198).

W powyższym cytacie koncept domu nabiera autonomicznego, indywidualnego charakteru poprzez połączenie kilku metaforycznych znaczeń. *Dom to zapach*, a zapach to *kobiece ramiona*. W tym fragmencie zapachowi przypisuje się cechy antropomorficzne: *kusił, zapraszał, niemalże głaskał, całował, wciągał* (*Telefony do przyjaciela*, s. 198).

Niekiedy w powieściach A. Łaciny antropomorfizacji ulega również cały dom: *dom będzie czekał* (*Ostatnie wakacje*, s. 80), *dom już spał* (*Miłość pod Psią Gwiazdą*, s. 231), *kochający dom* (*Miłość pod Psią Gwiazdą*, s. 77), albo istotne elementy jego wnętrza, np. *zegar* (*Telefony do przyjaciela*, s. 83, 194, 204). Jednakże w wyżej przytoczonym fragmencie dochodzi do takiego przekształcenia konceptu domu, które sprawia, że z metafory powszechnie znanej (pewnego rodzaju toposu domu rodzinnego) przekształca się w metaforę oryginalną, jednostkową i peryferyjną względem jądra metafory *dom to idylla*.

W jednej z powieści A. Łaciny można spotkać opozycyjne znaczenie wyobrażenia metaforycznego *dom dziadków* i *dom rodziców*. Pierwszemu z nich przypisuje się większą wartość, ponieważ w domu dziadków bohaterce łatwiej jest zachować własną przestrzeń zarówno fizyczną, jak i psychiczną. Mówią o tym słowa:

Magdzik odkryła, że odzwyczała się już od mieszkania z mamą i bratem. U dziadków miała osobny pokój (*Ostatnie wakacje*, s. 245).

W tekstach A. Łaciny pojawia się szereg innych metaforycznych ujęć domu o charakterze relacyjnym, które daje się sprowadzić do jednej kategorii *dom to człowiek*, a dokładniej: *dom to babcia*, *dom to ojciec*, *dom to matka*, *dom to macocha*, *dom to ciotka* (nie ciocia). Mogą one być nacechowane zarówno pozytywnie, jak i negatywnie, niekiedy reprezentują tradycyjne patriarchalne role rodzinne, ale bywa również, że burzą stereotypy związane z płcią i przypisywanymi jej rolami społecznymi. Przykładem konotacji pozytywnej niech będzie cytat z powieści *Ostatnie wakacje*, w którym dom kojarzy się z babcią:

Była tak „babciowata”, że aż nieprawdziwa. Jakby wynajęli aktorkę. Siwe włosy zaczesane w kok, siateczka zmarszczek, przyjazny uśmiech. I zapach drożdżowego ciasta wypełniający dom (*Ostatnie wakacje*, s. 234).

Przykładem konotacji negatywnej są słowa z powieści *Ostatnie wakacje*, w których dom kojarzy się z ojcem, to znaczy z nieporozumieniem i samotnością:

Znowu to samo: wielki dom [...]. I ojciec, i ona żyją zamknięci, każde w swoim świecie. Dlaczego nie potrafią się porozumieć? (*Ostatnie wakacje*, s. 46).

Dom nie tylko łączy pokolenia w idyllicznej przestrzeni, jest on również miejscem konfliktów, a czasem staje się polem bitwy między *rodzicami i dziećmi*, zderzeniem systemów wartości. Tradycyjna semantyka domu jako przestrzeni intymnej, bezpiecznej, chroniącej u A. Łaciny zostaje przemyślana, a nawet zburzona, jak np. w powieści *Ostatnie wakacje*. Dom zamienia się w niej w *antydom*, *dom-klitkę*, *dom-więzienie*.

Metafora *dom to osoba* pozwala tworzyć relacje między postrzeganiem domu jako obiektu a domu jako rodziny. Na przykład opozycja *znalezienie i utrata* domu wiąże się w tekstach A. Łaciny ze znalezieniem i utratą człowieka. Wymarzony dom to miejsce, gdzie ktoś na kogoś czeka. Jednak po śmierci bliskiej osoby dom może stracić swoją wartość, stać się obcy. Pojawia się potrzeba, żeby zaczerpnąć świeżego powietrza, podejść do *okna*, wyrzucić na świat. Okno jako element domu pojawia się w tych powieściach często, bywa, że staje się symbolem granicy domu. Podobnie dzieje się, gdy autorka wprowadza do powieści motyw ogrodu, a wraz z nią dodatkową opozycję *dom – ogród*, która służy przeciwstawieniu zamkniętej, martwej przestrzeni domu i otwartego świata żywej przyrody. Ilustruje to następujący fragment:

Podeszła do okna. Oparła się o parapet, zamknęła oczy i przez chwilę skupiła się tylko na oddechu. Powietrze było rześkie, pachniały budleja i orszelina, posadzone jeszcze przez mamę. Patrycja poczuła się tak, jakby to mama stanęła obok z naręczem kwiatów mokrych od porannej rosy i tymi kwiatami, jak gąbką, wymazywała wszystkie lęki z jej głowy (*Ostatnie wakacje*, s. 50).

Bywa tak, że *dom dzieciństwa* jako dom-idylla zostaje pierwszym i ostatnim w życiu prawdziwym domem. Żaden inny nigdy nie może go zastąpić. Pojawia się peryferyjny komponent: *dom* to *wspomnienie*, *nostalgia*, ale również to *azyl*, w którym można ukryć się tu i teraz w rozumieniu metafizycznym. Komponent ten charakteryzuje się kluczowymi cechami – *stabilnością*, *niezmiennością*, *znajomością*, które dają poczucie bezpieczeństwa i spokoju. Taki dom jest niewyczerpalnym źródłem sił duchowych, nabiera wartości sakralnej. O nim wspomina jedna z bohaterek powieści *Ostatnie wakacje*:

Zawsze tak zaczęli dzień i Magdzik przez chwilę poczuła się bardzo bezpiecznie. Znajome przedmioty, znajome zapachy, znajome czynności i pytania. Świat za oknem mógł kręcić się jak szalony, ludzie poznawali się i zapominali o sobie, kochali i nienawidzili, pobierali się i rozstawali, mówili prawdę, kłamali – a tu co roku wszystko było tak samo (*Ostatnie wakacje*, s. 192).

Podsumowując, warto podkreślić wnioski płynące z analizy konceptu domu w prze-strzeni artystycznej powieści A. Łaciny. Z jednej strony, koncept domu w przebadanych powieściach zbiega się z jego centralną, uniwersalną treścią: jest przytulny, bezpieczny, daje wsparcie wewnętrzne, jest źródłem sił duchowych, łączy ze sobą pokolenia. Z drugiej strony, treść konceptu domu poszerza się, nabiera cech dodatkowych, w pewnej mierze autonomicznych i otwartych na interpretację. Pojawia się peryferyjny komponent *dom* to *zapach* i jego szczegółowe warianty: *dom* to *zapach jedzenia*, *dom* to *zapach świąt bożonarodzeniowych*. Metafora *dom* to *rodzina* poszerza się do peryferyjnych znaczeń *dom* to *osoba*: *matka*, *ojciec*, *babcia*, *dziadkowie*, *macocha*, *ciotka*. Opozycja *znalezienie* – *utrata* domu wiąże się ze *znalezieniem* – *utratą* bliskiej osoby, a opozycja *dom* – *ogród* służy przeciwstawieniu zamkniętej, martwej przestrzeni domu i otwartego świata żywej przyrody. W perspektywie aksjologicznej koncept domu u A. Łaciny jest nacechowany pozytywnie i negatywnie, mieści w sobie wartości zarówno niższe (zaspokojenie potrzeb materialnych i witalnych), jaki i wyższe (zaspokojenie potrzeb duchowych i sakralnych).

Bibliografia

- Arutyunova N.D., *Yazyk i mir cheloveka*, Moskwa 1999.
- Bachtin M., *Czas i przestrzeń w powieści*, „Pamiętnik Literacki” 1974, nr 65, z. 4, s. 273-311.
- Bachtin M., *Formy vremeni i hronotopa v romane*, [w:] M.M. Bachtin, *Voprosy literatury i estetiki*, Moskwa 1975.
- Bajburin A.K., *Zhilishche w obriadach i predstavlenijach vostochnych slavian*, Leningrad 1983.
- Bartmiński J., *Dom i świat – opozycja i komplementarność*, „Postscriptum Polonistyczne” 2008, nr 1, s. 55-68.
- Benenowska I., *Stereotyp domu w poezji polskich hippisów*, „Studia Slavica” 2015, nr 1, s. 117-131.

- Dąbrowska-Czoch M., *Podmiot – dom – świat: rozważania o wybranych wierszach Anny Janko*, „Język – Szkoła – Religia” 2012, t. 7, nr 1, s. 128-147.
- Dom w języku i kulturze: materiały z konferencji „Dom w języku i kulturze”, zorganizowanej w Uniwersytecie Szczecińskim przez Zakład Etnolingwistyki, w dniach 22-24 marca 1995 roku*, red. G. Sawicka, Szczecin 1997.
- Gatkowska I., *Dom w empirycznych sieciach leksykalnych*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 2016, nr 28, s. 117-135.
- Jackowska-Uwadizu M., *Dom koczowników saharyjskich w świetle opozycji dom/ świat*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 2014, nr 26, s. 107-127.
- Jastrzębska-Golonka D., *Językowy obraz rodziny w wybranych utworach Wandy Chotomskiej*, [w:] *Twórczość Wandy Chotomskiej jako źródło wartości kształtujących osobowość dziecka: studia*, red. M. Czaplicka-Jedlikowska, Bydgoszcz 2015, s. 105-129.
- Jepanishnikova M.A., *Fenomen zapaha v kulture: osobennosti funkcionirovaniya v sakralnoj i profannoj sferah*, Ekaterinburg 2011, <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/3424/2/urgu0828s.pdf>, s. 20-21 [dostęp: 29.06.2021].
- Karasik V.I., *Yazykovej krug: lichnost', koncepty, diskurs*, Volgograd 2002.
- Kępa D., *Dom i jego granice jako kategoria wartościująca*, [w:] *Dom w języku i kulturze: materiały z konferencji „Dom w języku i kulturze”, zorganizowanej w Uniwersytecie Szczecińskim przez Zakład Etnolingwistyki, w dniach 22-24 marca 1995 roku*, red. G. Sawicka, Szczecin 1997, s. 143-150.
- Krzyżyk D., Synowiec H., *Językowa projekcja domu rodzinnego w wypowiedziach dorastających dziewcząt*, [w:] *Dom w języku i kulturze: materiały z konferencji „Dom w języku i kulturze”, zorganizowanej w Uniwersytecie Szczecińskim przez Zakład Etnolingwistyki, w dniach 22-24 marca 1995 roku*, red. G. Sawicka, Szczecin 1997, s. 109-119.
- Kubryakova E.S., Demyankov V.Z., Pankrac Y.G., Luzina L.G., *Kratkij slovar' kognitivnyh terminov*, red. E.S. Kubryakova, Moskva 1996.
- Laskowska E., *Dom i rodzina w potocznych wypowiedziach wartościujących*, [w:] *Dom w języku i kulturze: materiały z konferencji „Dom w języku i kulturze”, zorganizowanej w Uniwersytecie Szczecińskim przez Zakład Etnolingwistyki, w dniach 22-24 marca 1995 roku*, red. G. Sawicka, Szczecin 1997, s. 89-100.
- Legeżyńska A., *Literacka figura domu w poezji współczesnej*, [w:] *Dom w języku i kulturze: materiały z konferencji „Dom w języku i kulturze”, zorganizowanej w Uniwersytecie Szczecińskim przez Zakład Etnolingwistyki, w dniach 22-24 marca 1995 roku*, red. G. Sawicka, Szczecin 1997, s. 325-336.
- Lihachov D.S., *Konceptosfera russkogo yazyka*, „Izvestiya RAN. Seria Literatury i Yazyka” 1993, t. 52, nr 1, s. 3-9.
- Lyapin S.H., *Konceptologiya: k stanovleniyu podhoda*, „Koncepty” 1997, nr 1, s. 11-35.
- Łotman J.M., *Semiosfera*, Sankt-Peterburg 2000.
- Osorina M.V., *Sekretnyj mir detej v prostranstve mira vzroslyh*, Sankt-Peterburg 2008.
- Popova Z.D., Sternin I.A., *Interpretacionnoe pole nacionalnogo koncepta i metody jego izucheniya*, „Kultura Obscheniya i jeho Formirovanie” 2001, nr 8, s. 34-56.
- Popova Z.D., Sternin I.A., *Ponyatie «koncept» v lingvisticheskikh issledovaniyah*, Voronezh 1999.
- Popowa Z.D., Sternin I.A., *Kognitivnaja lingvistika*, Moskva 2007.

- Rytel A., *Między konwencją a kreacją. O językowym obrazie granicy domu w wierszach dzieci*, „Studia Pragmalingwistyczne” 2010, nr 2, s. 239-255.
- Sawicka G., *Kształtowanie się stereotypu domu w polszczyźnie*, [w:] *Dom w języku i kulturze: materiały z konferencji „Dom w języku i kulturze”, zorganizowanej w Uniwersytecie Szczecińskim przez Zakład Etnolingwistyki, w dniach 22-24 marca 1995 roku*, red. G. Sawicka, Szczecin 1997, s. 25-41.
- Scheler M., *Izbrannye proizvedeniya*, Moskwa 1994.
- Shahovskij V.I., *Emocional'nye kul'turnye koncepty: paralleli i kontrasty*, [w:] *Yazykovaya lichnost': kul'turnye koncepty*, red. V.I. Karasik, Volgograd 1996, s. 86-96.
- Slyshkin G.G., *Lingvokulturnye koncepty i metakoncepty*, Volgograd 2004.
- Stepanov Yu.S., *Konstanty. Slovar russkoj kultury*, Moskwa 2004.
- Święcicka M., *Stereotyp ojca w utworach literackich dla młodzieży*, [w:] *Język trzeciego tysiąclecia II, t. 1: Nowe oblicza komunikacji we współczesnej polszczyźnie*, red. G. Szpila, Kraków 2002, s. 83-94.
- Valianov N.A., *Hronotop doma v poetike M. Tarkovskogo*, „Vestnik Krasnojarskiego Gosudarstvennogo Pedagogicheskogo Universiteta im. V.P. Astafieva” 2017, nr 1, 174-179.
- Vorkachev S.G., *Koncept kak „zontikovyj termin”*, „Yazyk, Soznanie, Kommunikaciya” 2003, nr 24, s. 5-12.
- Wojciechowska J., *Językowe sposoby konceptualizacji przestrzeni Polski jako przestrzeni ojczyzny w języku polskim*, „Opera Slavica” 2008, nr 4, s. 20-31.

Koncept domu w powieściach dla młodzieży autorstwa Anny Łaciny

Streszczenie: Prezentowany artykuł został poświęcony konceptowi domu w powieściach współczesnej polskiej pisarki Anny Łaciny (*Czynnik miłości*, *Kradzione róże*, *Telefony do przyjaciela*, *Miłość pod Psią Gwiazdą*, *Ostatnie wakacje*). Na materiale wybranych tekstów bada się wielowarstwowość i autonomiczność konceptu domu, jego centralne, peryferyjne, opozycyjne komponenty w perspektywie lingwokulturowej, antropocentrycznej i aksjologicznej. Ujawniono, że w przestrzeni artystycznej Anny Łaciny koncept domu przede wszystkim eksponuje aspekty relacyjne, szczególnie stosunki między starszym a młodszym pokoleniem. Z jednej strony, koncept domu jest pozytywnie nacechowany, znajduje się na wysokim miejscu w hierarchii wartości. Z drugiej strony, uwidocznia się przekształcenie tradycyjnej semantyki domu jako przestrzeni intymnej i bezpiecznej w przestrzeń obcą i wrogą. Przedstawione badanie jest ważne w świetle aktualnego tematu *młody człowiek i jego bliskie otoczenie* oraz w kontekście zaciekawienia specyficznymi cechami polskiego językowego obrazu domu, w tym cechami dotyczącymi świąt Bożego Narodzenia.

Słowa kluczowe: język, dom, koncept, chronotop, literatura familijna, literatura dla młodzieży, idylla, zapach

The concept of a home in novels for young people by Anna Łacina

Summary: The presented article is devoted to the concept of a home in the novels of the contemporary Polish writer Anna Łacina (*Czynnik miłości*, *Kradzione róże*, *Telefony do przyjaciela*, *Miłość pod Psią Gwiazdą*, *Ostatnie wakacje*). On the material of selected texts, the multi-layered and autonomous concept of the home, its central, peripheral, opposing components in the ling-

uacultural, anthropocentric and axiological perspective is examined. It was revealed that in Anna Łacina's artistic space, the concept of a home primarily exposes relational aspects, especially the relations between the older and the younger generation. On the one hand, the home concept is positively characterized, it is high in the hierarchy of values. On the other hand, it shows the transformation of the traditional semantics of the home as an intimate and safe space into a foreign and hostile space. The presented study is important in the light of the current topic of *the young person and his close environment*, and in the context of interest in the specific features of the Polish linguistic image of the home, including features related to Christmas.

Keywords: language, home, concept, chronotope, family literature, literature for young people, idyll, fragrance